

Säkert har förf: a rätt i att arvhyllningarna, deras omfattning och innebörd förtjänar en alldeles särskild uppmärksamhet, inte minst med tanke på händelserna i fortsättningen. Därför är det också så viktigt, att de kan skilja ut vad Kristian syftade till och vad han enligt det bevarade aktmaterialet uppnådde. Men samtidigt finns i deras analys härav en viss oklarhet, beroende på den vikt de fäst vid Gustav Trolles 1522 resp. 1530 avgivna förklaringar. Jag skall här inte gå närmare in på detta men vill framhålla – vad förf: a också själva påpekar – att ärkebiskopens vittnesbörd står i strid med det ovannämnda dokumentet av den 31. oktober. Enligt detta tillerkände ju rådet Kristian en personlig arvsrätt; enligt ärkebiskopen skulle rådet ha kungjort att riket tillhörde Kristian, hans söner och arvingar till evig tid, alltså ha erkänt en obegränsad arvsrätt. Jag kan inte tolka detta på annat sätt, än att det finns en viktig skillnad mellan vad Kristian uppnådde och vad han och Gustav Trolle senare gjorde gällande att han uppnått. Det understryker bara ytterligare betydelsen av detta led i det stora händelsesammanhanget.

I ett sammanfattande kapitel har förf: a dragit upp vissa huvudlinjer i sin analys. Särskild uppmärksamhet ägnas den problematik som knyter an till frågan om maktstrukturen i Sverige. Kapitlet är mycket välskrivet. I ett viktigt avseende lämnar förf: a emellertid läsaren i ovetenhet: I vad mån de anser att deras undersökning kan leda till en ny syn på händelserna efter oktober månad! Jag lämnar då också den frågan därhän i förhoppning om att återkomma till den i annat sammanhang.

Jag är ledsen att nu avslutningsvis behöva framföra ett par anmärkningar av formell natur. Det finns många citat av texter i boken, fler citat än som behöver finnas. Men om man citerar, bör man citera korrekt. Det brister sällan i återgivande av själva lydelsen utan det är ortografin som man slarvat med. Detta kan man kanske ha överseende med när det gäller citaten. Men samma sak upprepas i bilagedelen, där några av de utgivna dokumenten har förvånansvärt många ortografiska felaktigheter. Men trots allt är detta en mindre sak i förhållande till hela forskningsprestationen. Det är en mycket innehållsrik avhandling förf: a framlagt. Den är skriven med ett stimulerande vetenskapligt engagemang som väcker respekt och som glatt mig mycket. Att jag här lockats till omtolkning av ett led i deras undersökning skall inte tas som kritik utan som ett erkännande av hur uppfriskande förf: as forskningsinsats varit.

Gunnar T. Westin

Århus Domkapitels Jordebøger II, Kapitlets jordegods 1536–1600. III, De middelalderlige jordebøger. Ved Poul Rasmussen. København (Landbohøistorsk Selskab), 1975. – 116+111 s.

Poul Rasmussen udgav i 1972 Århus Domkapitels Jordebøger I indeholdende jordebøgerne 1600–1663 (anmeldt i Hist. Tidsskr. 74, s. 530). I det nye dobbeltbind ses, hvorfor han måtte begynde kronologisk bagfra. Mens bind III om de middelalderlige jordebøger ganske vist nærmest står for sig selv, bliver det klart, at udgivelsen af bind I har været en ubetinget forudsætning for bind II, idet dette bind må karakteriseres ikke som en kildepublikation, men som en afhandling, der tager sit udgangspunkt i det i I fremlagte kildemateriale. Det er følgelig nødvendigt her at gå ind på førstebindets opbygning og materiale.

Jordebogsudgaven 1600–1663 omfatter fire jordebøger (A–D), af udgiveren sammenarbejdet til én. Nogle eksempler vil illustrere udgivelsesmåden:

Mørke sogn.

(237) Mørke. – Ikke i C–D (se adkomst nr. 15). – Præb. Agri. – Søren Rasmussen. – 1 ørte rug, 1 ørte byg, 1 ørte havre, 1 mk. penge, 1 svin. – A 83r, B 60v.

Grundfør sogn.

(422) Hinnerup. – Præb. Tved. – A–B Ib Jensen, C–D Niels Jensen. – 2 ørte rug, 2 ørte byg, 1 ørte havre, 1 fjerd. smør, 1 gås, A–C 4, D 2 høns, A–D 1 (brænd)svin, 1 ørte gæsterimalt. – A 15r, B 9v, C 11v, D 110r.

Tranbjerg sogn.

(655) Bjørstrup. – Præb. Tved. – A–B Jens Johansen, C Mikkel Nielsen, rettet til Niels Mikkelsen, D Niels Mikkelsen. – 1 ørte rug, A–B 2, C–D 1 ørte byg, A–D 2 ørte havre, 2 mk. 10 sk. 2 alb. penge, 1 (brænd)svin, 1 fodernød, C–D desuden 1 ørte gæsteribyg. – A 13v, B 8v f., C 10v, D 110r.

Sammenarbejdningen af de fire jordebøger har naturligvis nødvendiggjort en normalisering af retsskrivning, af stoffets rækkefølge og til dels af måleenheder, et arbejde som man kun kan være udgiveren taknemmelig for, at han har foretaget. Samtidig er jordebøgernes ordning efter institutioner (præbender, vicarier m.v.) opgivet til fordel for en topografisk bestemt rækkefølge, hvorved samtlige ejendomme af udgiveren har kunnet tildeles løbenummer (1–803), og endelig er, som det vil ses af nr. 237 ovenfor, ændringer i besiddelsesforholdene fra den ene jordebog til den anden – og det vil for tiden efter reformationen jo først og fremmest sige ændringer forårsaget af mageskifter – forklaret ved henvisning til et register over adkomster, som bringes i indledningen, s. 28–31. I foreliggende tilfælde læses under adkomst nr. 15: »Mageskifte med Holger Rosenkrantz, 30/5 1632 Kron Sk I s. 457 og pergm.«

Det er ikke nødvendigt at slå op i Kronens Skøder for at få nærmere besked, for i en kommentar gennemgår Poul Rasmussen domkapitlets godshistorie 1600–1663. Først oplyses, hvilke ejendomme (angivet blot ved udgiverens numre) kapitlet ejede ca. 1600; herefter anføres erhvervelser år for år, under 1632 møder vi: »adkomst nr. 15, afstået 79, 80, 81, 82, 83 og 237, erhvervet 66, 167, 168, 171, 172, 239 og tre skovskifter, der ikke omtales som selvstændige ejendomme i nogen af jordebøgerne«; endelig gives en topografisk oversigt over erhvervelser og afhændelser.¹ Besked om, hvilken ejendom Agri-præbendet fik i stedet for nr. 237, skal søges i den omfattende kommentar vedrørende kapitlets enkelte institutioner. Disses indehavere i perioden, samlede indtægter, ejendomsnumre o. 1600, samt erhvervelser og afhændelser anføres. S. 178 læses om Agri-præbendet bl. a.: »1632, adkomst nr. 15, afstået 237 og erhvervet 168.«

Man kan herefter gå tilbage til jordebogen og finde nr. 168 i Agri sogn på Mols: »(168) Grønfeld. – Ikke i A og B (se adkomst nr. 15). – Præb. Agri. – C Niels Rasmussen, D...«, og man vil se, hvordan brikkerne falder på plads.

Det i bind I fremlagte kildemateriale og den dér gennemprøvede metode, hvorved ændringer i besiddelsesforholdene nøje kan følges, danner forudsætningen for bind II's bestemmelse af kapitlets jordegods² i perioden 1536–1600, hvor ingen jordebøger haves.

¹ For så vidt overflødig, da den jo blot er en repetition af de i jordebogen anførte ændringer.

² D.v.s. landgods. For kapitlets byejendomme forårsagede reformationen store ukontrollerbare ændringer.

Allerede bind I får ved den omfattende fortolkende kommentar og omstruktureringen af jordebøgerne fra en institutionel til en topografisk opstilling karakter af ikke blot at være en kildepublikation, men lige så meget en afhandling. Bind II er en afhandling (hvilket i øvrigt fremgår af bindets undertitel), hvis hovedformål turde være bestemmelsen af kapitlets gods 1536. Herom skriver Poul Rasmussen indledningsvis: »Fra tiden 1536-1600 er der ikke bevaret nogen jordebog over Århus domkapitels gods. Ved hjælp af jordebøgerne A og B, der begge er afskrifter fra en jordebog fra ca. 1600, de adkomstbreve, der dokumenterer kapitlets godserhvervelser og -afståelser i tiden 1536-1600, og nogle adkomstbreve fra tiden før 1536, kan man imidlertid rekonstruere en i det store og hele rigtig jordebog over kapitelsgodset år 1536. Adkomstbrevene 1536-1600 giver desuden oplysninger om kapitelsgodsets historie i denne periode.«

Jeg skal begynde med at redegøre for disponeringen. Ligesom i 1. bind bringes først et register over kapitlets adkomstbreve (s. 9-22). Bygget herpå følger en oversigt over det gods, kapitlet erhvervede og beholdt i perioden 1536-1600, topografisk ordnet efter de løbenumre, som de pågældende ejendomme har i bind I (s. 23-29). Dernæst en fortegnelse over det gods, kapitlet afhændede i samme periode, hvad enten dette gods var i kapitlets besiddelse før 1536 eller evt. først erhvervedes mellem 1536 og det anførte afhændelsestidspunkt. Fortegnelsen er stillet op som en jordebog i lighed med jordebøgerne i 1. bind og forsynet med løbenumrene 804-1065 (s. 29-59). Hovedresultatet af undersøgelsen, rekonstruktionen af en jordebog for året 1536, kan herefter gives i form af en opregning af løbenumre (s. 60-63).³ Redegørelsen for kapitelsgodset afsluttes med en kronologisk og en topografisk⁴ opregning af numrene på de ejendomme, som kapitlet afhændede eller erhvervede 1536-1600 (s. 64-68).

Ligesom i 1. bind gives der til sidst en fyldig skildring af kapitlets enkelte institutioner, herunder en kort nødvendig præsentation af deres middelalderlige oprindelse.

Lad os følge de ovenfor udplukkede ejendommers historie. I oversigten over kapitlets erhvervelser træffes nr. 422 ikke, derimod begge de andre ejendomme:

(237) Mørke sogn og by, i 1546 afstået fra kapitlets fællesfond til rektoratet (adkomst nr. 41, hvis »Mørby« utvivlsomt er fejl for Mørke by). En del af denne ejendoms tilliggende er erhvervet antagelig mellem 1559 og 1596 (adkomst nr. 86).

(655) Tranbjerg sogn, Bjørstrup, erhvervet 1559 (adkomst nr. 49).

Listen over kapitlets erhvervelser registrerer, som det fremgår af nr. 237, også overdragelser fra én institution under kapitlet til en anden. Med forbehold for listens fuldstændighed, vil det forstås, at kapitlet må have ejet nr. 422 og (omend under en anden underinstitution) nr. 237 allerede i 1536. Hvilken ejendom kapitlet dengang ejede i stedet for nr. 655, kan udfindes ved hjælp af det kronologiske register (s. 64-66). Her står: »1559 (adkomst nr. 49) afstået 881, erhvervet 655 og 908.«

Om nr. 881 læses i den af Poul Rasmussen opstillede »jordebog« over afhændet gods:

Tved sogn.

(881) Bjødstrup. - Afstået 1559 (adkomst nr. 49). - Præb. Tved. Det er utvivlsomt denne gård, efter hvilken præbendet havde navnet Bjødstrup, før Tved kirke i 1341 blev inkorporeret i præbendet (Dipl. Dan 3. rk. I nr. 197). - 4 ørte rug, 4 ørte byg, 1 svin, 1 td. salt, gæsteri.

³ Ejendom nr. 318 er glemt.

⁴ Ejendom nr. 347 skal placeres under Hasle hd. i stedet for under Vester Lisbjerg hd.

Ved mageskiftet i 1559 fik kapitlet (d.v.s. præbendet Tved) foruden gården i Bjørstrup (nr. 655) endnu nr. 908, en ejendom, der (som det vil ses af nummeret) atter må være afhændet før år 1600. I »jordebogen« over kapitlets afhændelser anføres:

Skødstrup sogn.

(908) Eskerød, 1 bol. – Erhvervet 1559 (adkomst nr. 49). Afstået 1574 (adkomst nr. 63). – Præb. Tved. – 1 ørte byg, 1 svin, 3 sk. penge.

Ved at arbejde videre med teksten kan endelig konstateres, at Tvedpræbendet i 1574 i stedet for bolet i Eskerød erhvervede et uselt bol i Agri (nr. 876), som imidlertid ikke figurerer i jordebøgerne fra det 17. årh.

Ligesom i bind I falder det hele i hak. I opregningen af kapitlets ejendomsnumre 1536 anføres under Mols herred Tved sogn nr. 177, 881, (882), (883), 884; under Øster Lisbjerg herred Mørke sogn nr. 234, 237 bortset fra et stykke jord erhvervet mellem 1559 og 1596, (906), 907; under Vester Lisbjerg herred Grundfør sogn nr. 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427.

Bind II er vanskeligere at arbejde med end I, hvilket bl. a. skyldes, at opgaven har været ulige mere kompliceret. Hvor opgaven i bind I udover selve kildeudgivelsen blot består i at redegøre for ændringerne i kapitelsgodset fra ældste til yngste kilde, skal forfatteren i bind II rekonstruere den ældste kilde, før han kan redegøre for kapitelsgodsets udvikling frem til den først kendte faktiske kilde (som jo altså står i bind I). Der er ikke tvivl om, at Poul Rasmussens rekonstruktion af kapitelsgodset 1536 i det store og hele er rigtig og så rigtig, som den kan blive. Forudsætningen for, at den kunne blive fuldstændig og sikker, ville imidlertid være, at de bevarede adkomstbreve præcist registrerede samtlige ændringer i kapitelsgodset efter 1536, og det ved vi med sikkerhed ikke er tilfældet. Det kan først nævnes, at de store, undertiden trekantede mageskiftetransaktioner i det 16. årh.'s anden halvdel ikke alle har været nemme at bearbejde, idet de fleste breve ikke specificerer de enkelte kapitelinstitutioners deltagelse. Det af mig ovenfor udpillede illustrationseksempel på, at man præcist kan følge en del af en institutions formue tilbage til 1536 (nr. 655 → 881) har derfor måttet udvælges med omhu. Vigtigere er det, at kapitlet efter 1536 mistede adskillige ejendomme, som ikke er registreret i periodens brevmateriale, nok især fordi kronens kontrol med kapitlet i de første år ikke var så stærk, at den havde fuld indsigt med dettes godsdispositioner. Stiftslensmanden Peder Ebbesen Galt (død 1548) erhvervede således adskilligt gods fra kapitlet, som først kendes fra kronens revision af forholdet i 1550. En gennemgang af adelige arkiver kunne muligvis bringe flere oplysninger frem, men er naturligvis aldeles uoverkommelig. De største godstab forårsagedes formentlig ved adeliges overtagelse af gods under vikarier, som de kunne bevise deres forfædre havde stiftet. Hvad der foreligger af papirer på kapitlets tab, er helt tilfældigt og i samtlige tilfælde uden specifikation af godset. For at kunne rekonstruere de nedlagte vikariers gods griber Poul Rasmussen derfor tilbage til de middelalderlige fundatser. De vigtigste af dem, han fremdrager, er fra det 15. årh., og man kan således håbe, at godsbestanden ikke var ændret alt for meget inden 1536. I opregningen af kapitlets ejendomsnumre 1536 er de ejendomme, som kun kendes fra middelalderlige kilder, sat i parentes (se eksemplet ovenfor fra Tved og Mørke sogne).

Når bind II er vanskeligere at arbejde med end I, skyldes det efter min bedømmelse også, at den valgte fremlæggelsesform, herunder disponeringen af stoffet, er så nøje en kopi af bind I som overhovedet muligt, uanset at stof og formål er stærkt forskelligt for

de to bind. Svarende til bind I's tre hovedafsnit, indledning (om kilderne), tekst samt kommentar (godshistorien 1600–1663), falder bind II i tre dele, 1) redegørelse for kilde-materialet, 2) fortegnelser over erhvervelser og afhændelser 1536–1600 (den sidste opstillet som jordebog), 3) kapitelsgodsets historie 1536–1600. Denne disposition afspejler, at hovedformålet skulle være at udfinde kapitelsgodsets historie ud fra de tilvejebragte data om afhændelser og erhvervelser (kombineret med oplysningerne i bind I om kapitelsgodset o. 1600). Den faktiske arbejdsproces har imidlertid været ud fra disse data, som *er* selve godshistorien, at rekonstruere godset i 1536. Oversigten over kapitelsgodsets historie er da også for det topografiske afsnits vedkommende blot en kombination af ejendomsnumrene i de to store fortegnelser over afhændelser og erhvervelser,⁵ for det kronologiske afsnits vedkommende en udskrivning af adkomsterne; det skal tilføjes, at det naturligvis er nyttigt og bekvemt at have denne oversigt, men nødvendig er kun skildringen af underinstitutionernes historie.

Indledningskapitlets register over adkomster er i flere henseender forvirrende. Man kan vænne sig til, at de fleste af disse adkomstbreve mere dokumenterer kapitlets afståelse af end adkomst til gods, men en vanskelig kamel at sluge er adkomst nr. 87 a–h, som behandler godsafståelser, der *ikke* er dokumenteret i breve. Forvirret bliver man, når man til sidst præsenteres for en række af kapitlets middelalderlige adkomstbreve over erhvervet gods (nr. 88–98) og forstår, at de udgør hovedmaterialet for konstruktionen af nr. 87 a–h. Det turde være urimeligt at rubricere nr. 87 sammen med de andre adkomster under den fælles overskrift: de benyttede kilder.

De fremførte indvendinger har ingen vægt over for resultaterne af Poul Rasmussens undersøgelse, men desværre har kildeudgaveformen forhindret ham i at bringe ret mange af de konklusioner, som han enten kender eller i hvert fald vil være i stand til at drage langt nemmere end nogen anden. Jeg skal blot pege på et enkelt forhold, kapitelsgodsets omfang 1536 og 1600. En optælling efter de kronologiske oversigter viser, at kapitlet i 1536 disponerede over ca. 770 ejendomsnumre (minimumstal), men o. 1600 over 673 ejendomme. Hovedparten (66 ejendomme) af den konstaterede nedgang skyldes, at fire af de store vikarier stiftet i det 15. årh. var blevet udlagt til stifternes adelige arvinger. En del af de 770 ejendomme var tienderrettigheder, huse eller udprægede småbrug. Århus domkirkes besiddelse af gårdbrug kunne langt fra måle sig med de østdanske stifters.

Poul Rasmussens undersøgelse af Århus domkapitels jordegods ligger i forlængelse af en række andre arbejder fra hans hånd: I 1957 udsendte han Herreklostrenes Jordegods, som proklameredes som 3. bind i en behandling af den katolske kirkes jordegods i Århus stift. Emnet var klostrenes godshistorie i hele middelalderen og frem til de først bevarede jordebøger, for Øm klostres vedkommende allerede 1554, for de andre klostre de ældste lensjordebøger. Godsomfanget 1536 stod ikke i centrum for undersøgelsen, men behandlede i princippet på samme måde som senere. Ved at kombinere oplysningerne i Kronens Skøder med de ældste jordebøger rekonstrueredes deres jordejendom 1536 med »nogenlunde nøjagtighed«.

I 1960 udgav Poul Rasmussen Århusgård og Åkær lens jordebog 1544 og fastslog, at jordebogen »så godt som udelukkende omfattede ejendomme, af hvilke der svarede afgifter til de katolske bisper«, samtidig med at kun lidet gods var fravendt lenet efter 1536.

I 1964 fulgte Silkeborg lens jordebog 1586. Så vidt gørligt bestemtes forholdene 1536 og lensgodset fordeltes på krone, bispestol, klostre m.v.

⁵ Dog er de få interne handeler holdt for sig selv.

Der tegnes således en klar linie i Poul Rasmussens forskning, hvor bestemmelsen af domkapitlets gods 1536 fremtræder som hans nok hidtil vanskeligste forsøg på at bestemme en institutions jordejendom på dette tidspunkt og i hvert fald som det mest præcise og omfattende forsøg. I en artikel i *Kulturhistorisk Leksikon* 1962 (VII 654 f.: Jordejendom) har Poul Rasmussen imidlertid peget på det videre perspektiv, bestemmelsen af ejendomsfordelingen 1536. Han skriver her, i overensstemmelse med ovenanførte publikationer, at man kan rekonstruere nogenlunde fuldstændige fortegnelser over det jordegods, kongen kunne disponere over i tiden umiddelbart efter reformationen, d.v.s. over kirkegodset (excl. altergods givet tilbage til stifternes slægt og gods uretmæssigt fravundet kirken), selvejergodset og det før-reformatoriske krongods. Hvor ikke jordebøger eller adkomstbreve direkte oplyser om godsets proveniens, kan de tidligere ejerkategorier bestemmes bl. a. ud fra afgiftssystemerne. De resterende ukendte jordejendomme har været i adelens besiddelse. Ved hjælp af det 17. årh.'s matrikler og andre godsfortegnelser kan disse bestemmes forudsat uændret gårdtal.

Der er ikke tvivl om, at Poul Rasmussen har set rigtig. Hvis man kan identificere det 16. årh.'s krongods i det 17. årh.'s matrikler, er det principielt ikke engang nødvendigt at tage forbehold for ændringer i gårdtallet, om end det skal siges, at der næppe skal ret store ændringer til, for end identifikationerne i praksis bliver vanskelige og et forbehold derfor nødvendigt. Men ligeså rigtig Poul Rasmussens idé er, ligeså arbejdskrævende er den; det viser blot analysen af Århus domkapitels gods. Imidlertid, for væsentlige dele af Århus stift har Poul Rasmussen allerede bearbejdet og fremlagt langt hovedparten af materialet; hvad der mangler synes at være hospitalernes (som er publiceret af andre) og kirkernes gods. Man må meget ønske, at han vil og får lejlighed til at fremlægge en analyse af en række herreder i afhandlingsform. Vi ved i virkeligheden alt for lidt præcist om problematikken, vores almindelige opfattelse bygger på Erslevs skøn i Konge og Lensmand.

Bind III, de middelalderlige jordebøger, rummer først og fremmest Århus kannikebords jordebog fra ca. 1313. Denne hovedkilde til ældre dansk agrarhistorie har selvfølgelig været udgivet før – i *Scriptores Rerum Danicarum* VI (1786). Den har været flittigt benyttet af forskningen, af Johannes Steenstrup, men først og fremmest af Poul Rasmussen selv i en række afhandlinger fra 1940'erne. Jordebogen fylder blot 17 sider i udgaven, men er enestående blandt danske jordebøger ved mængden af de oplysninger, den giver om alle sine landsbyer, om deres markordning, jordvurdering, udsæd og rotation, eng og rorskær, brugstyper, afgifter og hoveri, hvortil kommer de mange data, der kan udledes om jordpriser, kornmål, bebyggelsesudvikling m.v. Tekstens detaljering er i sig selv et vidnesbyrd om godssystemet i dansk højmiddelalder, der i langt højere grad krævede kundskab hos godsledelsen om det administrerede gods end det senere fæstegodssystem, hvor ejeren kunne nøjes med en fortegnelse over fæsternes navne og afgifter. Jordebogen ledsages af en kyndig og omfattende kommentar (45 sider), men ikke for omfattende, kildens rigdom, alder og dermed relativt vanskeligt tilgængelige karakter taget i betragtning. Om bol og guldvurdering kan Poul Rasmussen fatte sig i korthed, idet han kan bruge resultaterne fra sin afhandling i *Jyske Samlinger* 5. r. VIII; derimod har han ment det nødvendigt at supplere sine tidligere iagttagelser vedrørende problematikken omkring udsæd og rotation. I afsnittet om kannikebordets bønder og deres afgifter gøres et i mine øjne delvis forfejlet forsøg på at omregne alle afgifterne til korn, forfejlet, fordi bryder og landboer både med hensyn til funktion i godssystemet og afgifter var vidt forskellige. Meget værdifuld forekommer mig kommentaren om markordningen i jordebogens bebyggelser.

Fra senmiddelalderen kendes i dag kun en afskrift af udtog (der nærmest får karakter af indholdsfortegnelse) fra en jordebog 1427. Til oplysning om institutionshistorien er den vigtig, men for godshistorien er den senmiddelalderlige kilde biskop Ulriks statutter af samme år, som man desværre stadig må søge i Script. Rer. Dan. VI. Ved disse statutter kodificeredes fordelingen af hovedparten af kannikebordets gods på de ti bordpræbender. Dette betyder, at en række ejendommens udvikling kan følges fra jordebogen ca. 1313 over statutterne 1427 og frem til jordebogen ca. 1600. Sammenligningen 1313–1427 viser ganske konkret et landgildefald til en tredjedel. Poul Rasmussen har tidligere behandlet denne udvikling, men leverer her en særdeles præcis afhandling om »bedriftsenheder på og kornindkomster af dette gods 1313, 1427 og 1536–1600«. Den fungerer som et punktum for hans udgave af Århus domkapitels jordebøger 1313–1663 og viser de lange linier, der kan trækkes ud fra dette kildemateriale.

Erik Ulsig

Knud J. V. Jespersen: Rostjenestetaksation og adelsgods. Studier i den danske adelige rostjeneste og adelens godsfordeling 1540–1650. Odense University Studies in History and Social Science vol. 48. Odense, Universitetsforlaget 1977. 327 s.; 110 kr. + moms.¹

I første fjerdedel af det 17. århundrede samledes betydelige mængder af adelsgods på ganske få adelsfamiliers hænder. Hovedtrækkene i denne udvikling er kendt fra tidligere forskning i perioden, men Knud Jespersen har sat sig som mål dels at inddrage en ny kildetype til belysning af koncentrationsprocessen, nemlig rostjenestetaksationerne, dels ved hjælp af denne at få et mere nøjagtigt mål for koncentrationsprocessens omfang.

Rostjenestens beskatningsprincipper

En betingelse for at kunne bruge rostjenestetaksationerne til at måle fordelingen af adelsgodset på forskellige tidspunkter er naturligvis en klar forestilling om, hvorledes taksationslisterne er opstået, og hvilke beskatningsprincipper de er bygget på. Dette problem søges løst i afhandlingens kapitler II–V, der indeholder en dybtgående kildekritisk analyse, der giver en udmærket baggrund for den efterfølgende undersøgelse.

Analysen afslører, at der gennem undersøgelsesperioden kan findes spor af tre forskellige beskatningsprincipper i rostjenestetaksationerne. Det første er udsprunget af den personlige tjenestepligt, altså det forhold, at man stillede til krigstjeneste som følge af sin position som adelsmand eller adelig godsejer, men ikke med en indsats, der var graderet efter godsbesiddelsens størrelse. Dette er det ældste princip, men afhandlingen viser, at der endnu så sent som i 1625-forordningen kan findes rester af denne beskatningsform.

Det andet beskatningsprincip er en degressiv beskatningsskala, således at rostjenestetaksationen nok stiger med godsstørrelsen, men ikke proportionalt, således at den store godsbesidder slipper forholdsvis lettere end den lille. Det vises dels ud fra de administrative forskrifter i 1609, dels ud fra sammenligninger med jordebøger fra slutningen af 1500-tallet, at dette princip har været gældende i hvert fald ved taksationen i 1587–88.

Endelig er det tredje princip en proportional beskatning, således at rostjenesteydelsen steg ligefremt proportionalt med godsbesiddelsens hartkorn. Dette princip, viser afhandlingen, var det grundlæggende ved 1625-ordningen, idet man da lagde jordebøger med

¹ Anmeldelsen gengiver i omarbejdet form de to officielle opponenter indlæg ved det mundtlige disputatsforsvar ved Odense universitet 16. december 1977.